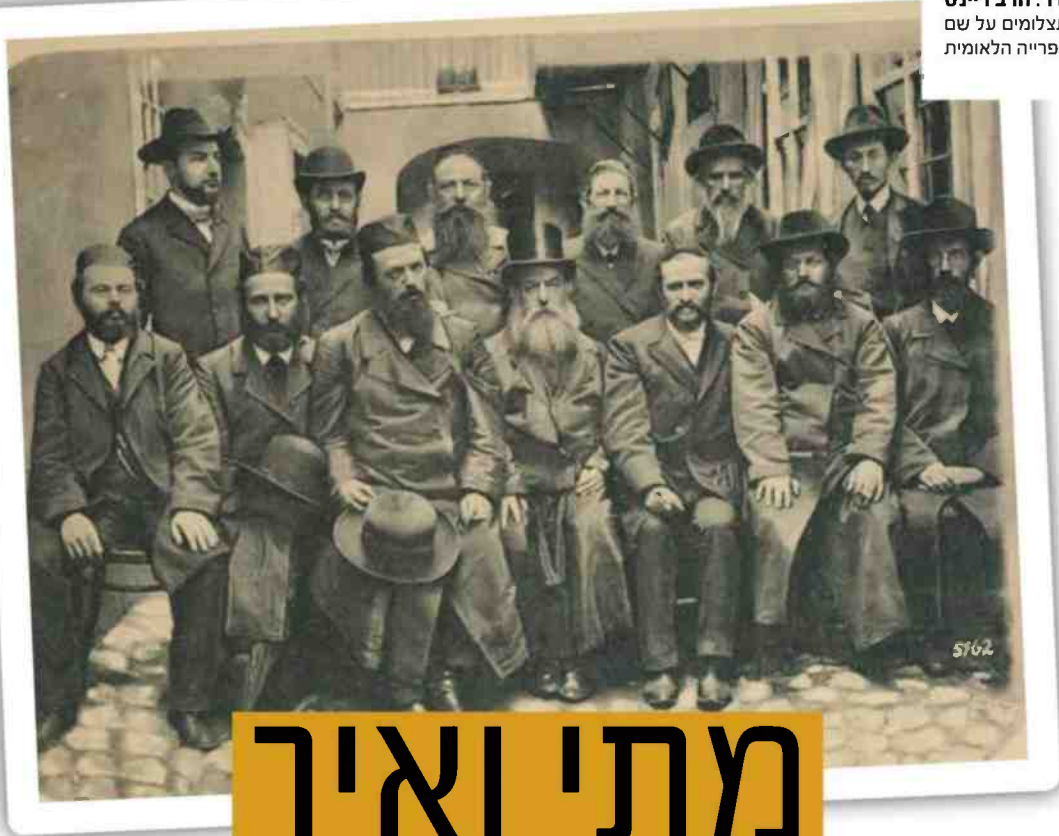

21.22x29.66	1/3	עמוד 10	שבת - מקור ראשון	03/2022	80818245-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

משתפי ועידת היסוד של תנועת המזרחי, וילנה 1902. יושב במרכז, לראשו כובע צילינדר: הרב ריינס
באדיבות האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית

מתי ואיך הומצא המזרחניק

יכוח סוער על מקומה של התרבות העברית בתנועה הציונית, הביא קבוצת רבנים לייסוד סיעה שביקשה לשלב בין שמירת המסורת לשיבת ציון. היא זכתה לאהדתו של הרצל אבל התקשתה לסחוף את ההמונים, והמשבר שניצת סביב "פולמוס אוגנדה" איים להביא לקריסתה. 120 שנה להקמת המזרחי, כתבה ראשונה בסדרה

/ שלמה פיוטרקובסקי /

חוסר הנחת מחלק מהנואמים הציונים, אשר דבי ריהם אינם מתיישבים על ליבם של יהודים החרדים לדבר ה'.

כל אלה, מציינים הכותבים, אינם חלק הכרחי מהציונות עצמה, אך כדי להרגיע את מי שחושש מהם, ועל מנת להבהיר שההצטרפות לציונות אי-גנה מהווה הסכמה לתופעות אלו, הוקמה בוילנה אגודת "המזרחי" - מעין נוטריקון של מרכז רוהני. כאן עובר המאמר מרעיון למעשה, וקורא לייסוד אגודות של ציונים המזדהים עם עקרונות המזרחי. אגודות אלו יחברו אליהן רבנים, עסקנים ורבים מהמון העם, שמצד אחד הם חברים נאמנים בתנועה הציונית ומצד שני נאמנים לתורה ולשמירת המצוות.

וכך, בראשית חודש ניסן, לפני כמעט מאה וע'

רבנים שביטאו אהדה לרעיון שיבת ציון ואף היו חלק מתנועת חובבי ציון, נסוגו מתמיכתם ב-רעיון ובחרו להתברל מהתנועה הציונית החדשה. מה הרחיק את הרבנים ה"חרדים" וציבור שומעי לקחם מפעילות בתנועה הציונית? כותבי המאמר מעניקים כמה תשובות לשאלה הזו. הדבר הראי שון שמרחיק לדעתם את אותם רבנים ובעלי בתים מהציונות הוא העובדה שבחלק מאסיפות הציונים הצעירים, מתכנסים אנשים ונשים יחד. הדבר השני הוא הספרות הציונית, המבקשת להכניס לתנועה הציונית רעיונות זרים ל"רוח תורתנו ורוח אומתנו". עניין שלישי הוא הניסיון להחזיר רוחות זרות לחינוך ולשים דגש על ידיעת הלשון העברית וההיסטוריה, במקום על ידיעת תורה שבכתב ותורה שבעל פה. על כל אלה מוסיפים המחברים את

"האם הוא לא מזרחניק"? שאלה רביעיית אנדרדוס לפני כחמש שנים באחד משי-ריה המפורסמים, שבו ניסתה ללכוד בעין הומרי-ריסטית משהו מהווייתו של ה"מזרחניק", או ה"מזרחניקים". בסלנג החרדי, לעומת זאת, מקור-בל לדבר על "מזרחיסט" ו"מזרחיסטים". מאין מגיע הכינוי הזה, והיכן נטועים שורשיה של התופעה? כדי להשיב על השאלות הללו עלינו לחזור במנה-רת הזמן 120 שנה לאחור, אל קורותיה של התנועה הציונית בראשית המאה העשרים.

את הרגע שבו באה לעולם תנועת המזרחי ניתן לסמן כמעט במדויק: אפריל 1902. מאמר היסוד של התנועה, תחת הכותרת "קול קורא", פורסם ב-ביום ראשון ו' בניסן תרס"ב, ביומון היהודי הנפוץ "הצפירה", שעורכו, נחום סוקולוב, הפך אותו לאחד מכלי התעמולה המרכזיים של התנועה הציונית. את המאמר ניסח זאב יעבץ, האידיאולוג המרכזי של התנועה החדשה, ומי שחתם עליו באופן רשמי ונחשב לראש הוועד, היה הרב יצחק יעקב ריינס, רב העיר לידא שברוסיה. חברי ועד אחרים היו הרב פנחס רוזנבסקי, הרב יהודה ליב דון יחיא וגיסו הרב נחום גרינהויז (שלאחר מכן חזר בו מתמיכתו), וכן זאב יעבץ, אברהם יעקב סלוצקי וזלמן גורלאנד.

"פולמוס הקולטורה"

הקמת התנועה הייתה תוצאה של הפולמוס הגי-דול שקרע באותם ימים את התנועה הציונית הצ-עירה סביב שאלת "הקולטורה", כלומר התרבות. התנועה הציונית, שהוקמה באופן רשמי כחמש שנים בלבד קודם לכן, חיפשה או את דרכה. הפי-רויקט המדיני של בנימין זאב הרצל דדשד, ורבים מאנשי התנועה הציונית, שלא היו דווקא חסידי הציונות המדינית מבית מדרשו של הרצל, רצו לה-תחיל ולעסוק גם בחינוכו של העם היהודי וביצירת תרבות לאומית חדשה. היומרה הזו, שהייתה טבעית ומתבקשת עבור חלקים מסוימים בתנועה הציונית, קוממה מאוד את אותם יהודים שומרי מצוות ("חר-דים" בלשון אותם ימים, להבדיל ממשמעות המי-לה בימינו) שהצטרפו לתנועה הציונית רק מתוך הודעות עם רעיונותיו המדיניים של הרצל. בעק-בות התנגדותם לפעילות התרבותית של התנועה הציונית, הבינו הרבנים והפעילים האורתודוקסים שתמכו בתנועה הציונית שכדי להשפיע על דרכה אין מנוס מהתארגנות מסודרת.

מאמר הייסוד של תנועת המזרחי איננו ארוך אך הוא מרתק, לא רק במה שיש בו אלא גם במה שאין בו: קישור בין השאיפות הציוניות לחזון הגאולה של הנביאים, ברוח האידיאולוגיה שהתי-פתחה מאוחר יותר בציונות הדתית. כותבי המא-מר מבטאים תחילה את תחושתם העזה שלפיה אין עתיד ליהדות במנותק מהחזון הציוני של חיבור מחודש לארץ ישראל, התל שכל הפיות פונים אליו. כל החזונות החלופיים, ובהם חלום שוויון הזכויות בארצות מגוריהם של היהודים, שאפיין את יהדות אשכנז (כלומר גרמניה ומרכז אירופה), הורסים לדבריהם את אחדותו של עם ישראל ומי-פוררים את גופו. וכשאיברי האומה מתפורים, גם לנשמתה אין מקום לשכון. לכן, עתידו של העם היהודי תלוי ב"תחיית תקוות שיבת ציון", וזו הסי-בה שרבים מגדולי הרבנים הצטרפו לתנועת חיבת ציון שקדמה לציונות ההרצליאנית, ואף היו בין העומדים בראשה.

אולם, ממשיכים כותבי המאמר, חלק ניכר מה-

11.92x28.22	2/3	עמוד 11	שבת - מקור ראשון	03/2022	80818246-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

הוא הכחיש כל קשר כזה. הוא גם התמריד עם הטענות על כך שהציונות מהווה שיתוף פעולה עם עוברי עבירה, והבהיר שלא מדובר בשיתוף פעולה מהותי אלא רק במאמץ משותף למען המטרה של יישוב ארץ ישראל.

מאמצי ההסברה של הרב ריינס לא השיגו אומנם את התוצאה שלה הוא והרצל צל קיוו, אך בכל זאת קבוצה לא קטנה של יהודים שומרי מצוות, בעיקר בשטחי האימפריה הרוסית, הצטרפה למזרחי ולתנועה הציונית. בראש התנועה הצעירה עמד כאמור הרב ריינס, ובין שכבת "פעמי" לי השטח" שלה ניתן היה למצוא לא מעט רבנים. רובם לא מהשורה הראשונה של האליטה הרבנית אלא רבני עיירות קטנות, אך למרות זאת זהותם הרבנית השפיעה לא מעט על דמותה של המזרחי החל מימיה הראשונים. הרבנים הללו שימשו כנציגי התנועה מול הציבור במקומות מושבם, ובמקביל ייצגו את הציבור והפכו לחלק משכבת העסקנות המאפיינת כל תנועה פוליטית.

תחרות עם הרב קוק

אך האם הציונות הדתית אכן באה לעולם בשנת תרס"ב? ובכן, תלוי את מי שואלים. אגודת המזרחי, מיסודם של הרב ריינס וחבריו, הייתה הארגון השני שהוקם בשם זה. מעט פחות מעשור קודם לכן הקים הרב שמואל מוהליבר אגודה בשם מזרחי", שמטרתה הייתה תעמולה לטובת הרעיון הציוני. לתנועה הזו לא היו מאפיינים פוליטיים. בנוסף, לא כל חבריה היו שומרי מצוות, והמתח בין עשייה ציונית לזהות דתית לא עמד במוקד קיומה. מנגד, לא ניתן להתכחש לזהותם הציונית מחד והדתית מאידך של הרב מוהליבר ושל רבים משותפיו. לכן עד היום חלוקים היסטוריונים בשאלה היכן יש לנעוץ את ראשיתן של הציונות הדתית: האם בהקמת המזרחי" על ידי הרב מוהליבר, או בהקמת המזרחי על ידי הרב ריינס. מה שברור הוא שהפוליטיקה הציונית-דתית מתחילה ברב ריינס, ובסיעה הפוליטית שהקים בתוך

שרים שנה, באה לעולם תנועת "המזרחי" ואיתה גם הציונות הדתית.

מי דיבר על גאולה

מייסד ההסתדרות הציונית ומנהיג התנועה באותם ימים, בנימין זאב הרצל, קיבל את האגודה החדשה בזרועות פתוחות למרות היותו אדם חילוני לחלוטין. "לכל אירוע היסטורי-חברתי ישנם תמיד גם היבטים אנושיים", אומר על כך פרופ' דב שוורץ, ראש המכון לחקר הציונות הדתית באוניברסיטת בריאלין ומהחוקרים הבולטים של משנת הציונות הדתית, "במקרה הזה הייתה סימביוזה נהדרת ברמה האישית בין הרצל והרב ריינס, מייסד המזרחי. שני האישים הללו פשוט אהבו זה את זה, ולקשר האישי הזה היה חלק חשוב ביחסו האוהד של הרצל להקמת המזרחי.

"אבל כמובן שהקשר האישי איננו חזות הכול. באותם ימים שבהם הרצל מנסה לגייס את העם היהודי לתמיכה ברעיון הציוני, רוב מניין ובניין של יהדות רוסיה איננה תומכת בציונות. הפוגרומים הגדולים של שלהי המאה ה-19 שכנעו אמנם חלק ניכר מהיהודים שאין להם מה לחפש באימפריה הרוסית, אך במקום להצטרף לתנועה הציונית היגרו מיליוני יהודים לאמריקה. חלק גדול מאותה קבוצה של יהודים רוסים שהיו אדישים לציונות, או גרוע מכך – התנגדו לציונות, היו האור-תודוקסים הלא ציונים. הרצל, שלא הצליח לגעת ביהודים הללו ולדבר על ליבם, קיווה שהרב ריינס כן יצליח במשימה הזו, ולכן שמח כל כך על הקמת המזרחי. הרב ריינס היה התקווה הגדולה של הרצל, שקיווה שהוא יסחף אחריו מאות אלפים ואולי אפילו מיליונים. במבחן המעשה התקווה הזו כשלה. הרב ריינס הצליח אומנם לגייס לא מעט יהודים שומרי מצוות לתמיכה בציונות, ובקונגרסים הציוניים הראשונים כמעט שליש מהצירים היו מזוהים עם המזרחי, אבל המיליונים שהרצל קיווה להצטרפותם לא באו."

כדי למשוך את ליבם של היהודים החרדים פתח הרב ריינס במסע הסברה תי נרחב, ובין השאר פרסם בשנת 1902, שנת הקמת המזרחי, את ספרו "אור חדש על ציון". מטרתו של הספר הייתה לשכנע את כל אותם יהודים שאהדו באופן בסיסי את הרעיון הציוני, אך דרכה של התנועה הציונית הייתה זרה לאמונתם ולאורח חייהם, שאין להם ממה לחשוש. בניסיונו להפיג את חששותיה, פסע הרב ריינס פסיעות גדולות לעבר היהודים החרדים שהסתייגו מהציונות. כך למשל הוא הכריז בספרו שאין לציונות דבר עם הגאולה שאליה אנו מקווים ומתפללים, שלא מדובר במרידה באומות, ושאינן בתנועה הציונית ניסיון לדחוק את הקץ.

הדברים נכתבו מסיבות טקטיות, שכן מאמירות אחרות של הרב ריינס ומכתבים אישיים שהותיר עולה בכירור שהוא קישר בין הציונות והגאולה, אך בספרו

הרב ריינס צילם: מתוך ספר הציונות הדתית, כרך ראשון, בערכת יצחק רפאל ושו.ז. שרגא, הוצאת מוסד הרב קוק

13.49x28.64	3/3	עמוד 15	שבת - מקור ראשון	03/2022	80818277-1
בנימין זאב הרצל - בהקשר לצינון - 80790					

מתי ואיך הומצא המזרחניק

« המשך מעמ' 11

אך הדבר לא מנע את הנוק שנגרם למזרחי.

הפרדת הרבנות מהפוליטיקה

המשכרים שאפפו את קיומה של המזרחי נמשכו גם בעשור השלישי של המאה העשרים. קבוצה גדולה של חברים צעירים פרשה או מהתנועה האם והקימה את הסדרות הפועל המזרחי, שעליה נרחיב בכתבה הבאה. "המזרחי הוקמה כזכור על ידי רבנים, וחלק ניכר מפעיליה לאורך השנים היו רבנים ואנשי חינוך", מבאר פרופ' שורץ את דקע לפרישת אנשי הפועל המזרחי מהתנועה האם. "אותם רבנים לא פעלו פוליטית כרבנים, והפרידו באופן ברור בין עשייתם הדכנית והחינוכית לעשייתם הפוליטית. דוגמה יפה לכך ניתן לראות בזמן הפולמוס על זכות ההצבעה לנשים בבחירות ל'כנסת ישראל', כאשר הרב קוק לחץ על אנשי המזרחי להתנגד למתן זכות הצבעה לנשים, ורבו פישמן (לימים מימון), שכבר היה מנהיג המזרחי בארץ, ורש שהרבנים לא יתערבו בעשייה הפרטיית, למרות שבצעמו היה רב ותלמיד חכם מוערך. אך למרות ההפרדה אופייה של המזרחי נותר במידה רבה רבני-אליטיסטי, מה שיצר ריחוק בין התנועה ובין שכבות רחבות של הציבור הציוני-דתי בארץ, והביא להקמתה של הפועל המזרחי".

תוך שנים ספורות היה ברור שבכל הנוגע ליישוב היהודי בארץ, הפועל המזרחי היא התנועה הגדולה יותר. עם זאת, אנשי המזרחי לא ויתרו בקלות על ההגמוניה, בין השאר על סמך היוקרה האישית של כמה ממנהיגי התנועה בשנים שלאחר הרב ריינס, ובהם הרב מאיר בראילין והרב יהודה ליב הכהן פישמן-מימון. אנשי המזרחי פעלו מאחורי הקלעים לפלג את הפועל המזרחי ולחבר אליהם חלקים מהתנועה, ועשו שימוש בכוח המוסדי שצברו בעשרים השנים שבהן הפועל המזרחי עוד לא קמה.

כך למשל, אנשי המזרחי הם שנסאו באחיות על דם "המזרחי", זרם החינוך הציוני-דתי שהזכיר על ידי מוסדות היישוב ובהמשך מדינת ישראל הצעירה. הם אף נשאו בעיקר עול הפעילות מול מוסדות התנועה הציונית בכל הנוגע לסוגיות הצביון הדתי של היישוב היהודי בארץ (מה שמכונה בימינו סוגיות "דת ומדינה"). בין השאר עלו באחתה התקפה במלוא העוצמה סוגיית צביונה של השבת במרחב הציבורי, שמירת השבת בארמות הלאום (ק"ל) ועצמאות החינוך הדתי (זרם המזרחי) מול המוסדות הלאומיים. בארצות הגולה, לעומת זאת, נותרה המזרחי בכל אותן שנים הגוף המרכזי המשפיע ביותר בקרב חוגי הציונות הדתית. אנשיה המשיכו להוביל את העשייה, עד שזאת ירדתי אירופה.

לאורך קום המדינה הפכה "הסדרות המזרחי" למפלגה, ובראשה עמד הרב מימון, שהיה באותן שנים ידידו הקרוב של ראש הממשלה דאשון רוד בך-גרין. אך למרות הכוח המוסדי שבו החזיקה המזרחי והקשר האישי עם בך-גרין, היה ברור כי היא הקטנה מבין מפלגות הציונות הדתית. במקביל הלכה והתחזקה בשנות החמישים ההכרה שפיצול מפלגות הציונות הדתית הוא תענוג שאף אחד מהצדדים לא יכול להרשות לעצמו. וכך, כשמונה שנים לאוד קום המדינה נוסדה המפ"ל, המפלגה הדתית-לאומית. המפלגה המאוחדת הונהגה למעשה על ידי אנשי הפועל המזרחי, ובראשם השר משה חיים שפירא, ואילו תנועת המזרחי, הסיעה הפוליטית הראשונה בתוך התנועה הציונית, הגיעה למעשה לסוף דרכה,

54 שנים אחרי שקמה. ●

שלמה פיוטרובסקי

ההסתדרות הציונית בניסן תרס"ב.

בעוד המזרחי עושה את צעדיה הראשונים והולך כמתחזקת כסיעה בתוך ההסתדרות הציונית, הגיע משבר אוגנדה וטרף את הקלפים. ראשיתו של המשבר בתוכנית שהציג הרצל בפני צירי הקונגרס הציוני, ומטרתה לספק ליהודים "מקלט לילה" שיגן עליהם מפני האנטישמיות והפרעות. לאורך הפוגרומים של שנת 1881 היה ברור לכל מי שעיניו בראשו שהקרקע בוועדת תחת רגליהם של היהודים, בעיקר במזרח אירופה, ושללא פתרון מידי האסון הבא הוא עניין של זמן. לכן גם תמיכתם של צירי המזרחי, בראשות הרב ריינס, בתוכניתו של הרצל, לא צריכה להפתיע כל כך. אולם עלייתה של התוכנית, ובעיקר נפילתה, יצרה משבר גם במזרחי ולמעשה הביאה להתרסקותה. תה. אם עד אז נחשבה המזרחי ככוח משמעותי ומוביל בתוך הקונגרס הציוני, לאחר הקריסה היא התקשתה להשיג אפילו את מספר הצירים המינימלי הדרוש על מנת להיחשב ל"פרקציה", כלומר סיעה פנימית בתוך הקונגרס הציוני.

"קשה לומר בוודאות האם התרסקותו של המזרחי הייתה תוצאה ישירה של משבר אוגנדה, אולם ברור שהמשבר פגע במזרחי שהלך בנושא הזה אחרי הרצל", מציין פרופ' שורץ. "בין חברי המזרחי התחיל להתפתח תסכול שילווה את התנועה ואת הציונות הדתית לאורך עשרות שנים, ויש שיאמרו עד היום. ראשיתו של התסכול הזה היא בתחרות על משאבים. משאביה של התנועה הציונית היו מצומצמים מאוד מראשיתה, והתחרות עליהם הייתה רבה. מטבע הדברים, מי שזכו במרבית המשאבים היו אותם גורמים שהיו קרובים להנהלה הציונית, והציונות הדתית התקשתה בשילוב אנשיה ברמות הבכירות של ההנהגה הציונית.

"לצד זה היה גם משבר רעיוני. המזרחי קמה על בסיס שלילת הקולטורה, כלומר הפעילות הדתית רבותית והחינוכית של התנועה הציונית. אך אם אין פעולה תרבותית, וגם מקומה של ארץ ישראל כבר איננו מרכזי, מה נותר? החלל הרעיוני הזה, לצד התסכול המעשי, הביאו להתרסקות המזרחי בקונגרסים שלאחר משבר אוגנדה ולירידה משמעותית בכוחה".

בהמשך נאלצה תנועת המזרחי להתמודד עם אתגרים מבחוק, שהקשו עליה את ניסיונות ההתאוששות מהמשבר. האתגר המשמעותי הראשון היה הקמתה של אגודת ישראל. בשנת 1911, לקראת ועידת הייסוד של אגודת ישראל בקטוביץ', פרשה קבוצת פעילי המזרחי, בעיקר מפרנקפורט, וחברה למהלך הקמתה של התנועה המתחרה. מהלך דומה של פרישה מאורגנת מהמזרחי ומעבר לאגודת ישראל לא התרחש אומנם במזרח אירופה, אך מאבק על ליבו של הציבור בהחלט היה.

מי שעוד אתגר את תנועת המזרחי היה הרב אברהם יצחק הכהן קוק, אשר הקים, שנים ספורות לאחר הקמתה של אגודת ישראל, תנועה רוחנית-פוליטית שביקשה להתחרות בשתי התנועות הקיימות, ושמה "דגל ירושלים". הרב קוק כבר היה באותם ימים האידיאולוג המרכזי של הציונות הדתית, והחלטתו להתחרות בגלוי במזרחי רחיק הייתה מכה קשה לאנשיו. חזרתו של הרב קוק לארץ ישראל לאחר תום מלחמת העולם הראשון, נה גרעה אומנם את התפתחות התנועה שהקים,